

Матювка Н. Ю.

<https://orcid.org/0009-0001-5317-0893>

ГРАМАТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮДВІГА ВІТГЕНШТАЙНА ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ТЕОРІЯМ ЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено історико-філософській актуалізації концепції граматичних досліджень як підходу пізньої філософії мови Людвіга Вітгенштайна (1889–1951), який має перспективу стати альтернативою до традиційних філософських підходів до дослідження мови, які ґрунтуються на теоріях значення та референції. Цю актуалізацію здійснено в межах сучасної проблематики філософії мови та із залученням історико-філософського контексту її розроблення. Історико-філософський аспект статті полягає у дослідженні розвитку розуміння поняття граматики в межах інтерпретацій філософії мови Л. Вітгенштайна його послідовниками та іншими дослідниками. Розгляд цих інтерпретацій дає змогу прояснити зв'язок концепції граматики та граматичного підходу із теоріями значення і теоріями, які вивчають мову через концепції значення як ужитку та дотримання правил. Проблемний контекст дослідження полягає у тому, що граматичний підхід, порівняно з звичаєними в аналітичній філософії методами, розглядають як альтернативний, неметафізичний спосіб розгляду фундаментальних проблем філософії мови, насамперед метафізичних аспектів питання про умови можливості значення і тісно з ним пов'язаного питання призначення філософського дослідження мови.

З одного боку, ця стаття показує несумісність інтерпретацій філософії Л. Вітгенштайна, які приписують йому метафізичні теорії значення, з дослідницьким наміром цього філософа. З іншого боку, ті інтерпретації, які уникають метафізичних передсудів, не здатні обґрунтувати філософську цінність розгляду мови й того, у чому вони вбачають її основну властивість, а саме — значення. Саме концепція граматики та відповідний їй підхід здатні, з одного боку, уникнути згаданих метафізичних упереджень, а з іншого — надати нове обґрунтування ціннісної перспективи філософського дослідження мови.

Ключові слова: історія філософії, філософія мови, метафізика, епістемологія, Вітгенштайн, теорія значення, філософська граматики.

Вступ. Проблема і структура

Від початків сучасного філософського дослідження мови в межах так званої аналітичної традиції проблема значення постає як його центральний елемент. Доволі часто запропонувати філософське вчення про мову означає запропонувати теорію того, як можливе значення мовних виразів. Такий підхід ґрунтується на притаманному цій філософській традиції уявленні, озвученому ще Бертраном Расселом, що «уся функція мови — це мати значення» (Wittgenstein, 1963, р. х).

Філософія пізнього (кембридзького) періоду діяльності Людвіга Вітгенштайна (1889–1951) досі залишається нероз'ясненою в аспекті проблеми значення, як через, на перший погляд, несистемне вживання поняття значення у працях цього періоду, так і через труднощі з розумінням

методології цього філософа. Ба більше, ці труднощі можуть бути наслідком неадекватних підходів до інтерпретації цієї філософії, розвинутих із позицій традиційної аналітичної філософії мови, хоча Л. Вітгенштайн міг мати на меті докорінну зміну цього способу філософування, а тому намагання обмежити його філософію традиційними підходами та проблематикою не може привести до задовільної інтерпретації. Один із можливих способів роз'яснення того, у чому полягає ця докорінна зміна, можна спробувати відшукати через розгляд концепції граматики, яку, попри наголос, який робив на ній Л. Вітгенштайн, у цілому уникають традиційні інтерпретаційні підходи, або ж перетлумачують таким способом, щоб вона відображала той чи той аспект теорії значення або навіть референції.

Метою статті є актуалізація концепції граматики як альтернативи теоріям значення в дослі-

дженні філософії Л. Вітгенштайна. Відповідно, завдання статті полягають у розгляді того, які інтерпретації цієї концепції в контексті філософії мови та проблеми значення пропонували дослідники доробку цього філософа, виявленні їхніх недоліків і переваг, а також узагальненні сучасного розуміння концепції граматики.

Перед початком розгляду цих питань варто стисло нагадати деякі ключові поняття. Насамперед потрібно розмежовувати теорію *референції* і теорію *значення*. Обидві мають справу з дослідженням значення виразів, але використовують різні підходи, і філософські наслідки цих теорій теж фундаментально різні.

Референція — це внесок певного виразу, як-от об'єкт або функція, які цей вираз означає, для визначення значення істинності твердження, в якому цей вираз наявний. Відповідно, теорія референції має справу з ідентифікацією мовних виразів з об'єктами позамовної дійсності, які є значеннями цих виразів.

Навпаки, теорія значення має справу з дослідженням умов *значущості*¹ виразів самих по собі, без їхнього стосунку до позамовної дійсності. Попередньо, для більшої ясності, скористаймося розрізненням двох типів теорії значення, запропонованим американським філософом Девідом Льюїсом: «Перший [тип] є описом можливих мов чи грамастик як абстрактних семантичних систем, де символи асоціюються з аспектами світу; а другий [тип] є описом психологічних та соціологічних фактів, де якась із цих абстрактних семантичних систем застосовується особою чи спільнотою» (Lewis, 1970, p. 19). Тобто йдеться про різницю між теорією значення як описом семантичної системи, яка, завдяки своїй *формальній структурі*, забезпечує значущість тверджень, і такою теорією, яка пояснює, завдяки яким *фактам* твердження є чинними. Ці факти можуть бути як емпіричними, так і соціальними.

Л. Вітгенштайн не оперує таким розрізненням, і тому його дослідження мови постійно переходить від питання про формальну структуру до питання про контекст ужитку. Втім, для забезпечення більшої аналітичності дослідження та прозорості вживаних термінів, варто скористатися цим розрізненням при розгляді інтерпретацій його філософії мови. По-перше, це розрізнення надає критерії того, що певна теорія є саме *теорією* значення, а не, наприклад, опи-

сом вживання слова «значення», а саме: має йтися про вищевказані формальні або емпіричні умови, які *уможливлюють* значення. По-друге, це розрізнення використане для структурування тексту, щоб уникнути змішування однієї теми з іншою. Наприклад, вільного переходу від пояснення того, як логічна форма виразу уможливає його значення, до опису ролі вжитку для виникнення значення.

Відповідно до мети, завдань, наведеного розрізнення та з урахуванням необхідності послідовного розкриття концепції граматики в контексті проблематики філософії мови Л. Вітгенштайна, основний зміст статті поділено на чотири частини. Перша має справу з місцем граматики в контексті інтерпретацій, які імпліцитно приписують Л. Вітгенштайну теорію референції та теорії значення першого типу. У другій і третій частинах ідеться про інтерпретації, аргументація яких послуговується елементами теорії значення другого типу. У четвертій частині йдеться про історико-філософський і проблемний контексти дослідження концепції граматики. Перші три частини підсумовуються зауваженнями до викладених у них інтерпретацій, і кожна наступна частина пропонує відповідь — задовільну або ні — на те чи те зауваження попередньої, а остання частина роз'яснює позиції дослідників концепції граматики Л. Вітгенштайна стосовно основних зауважень попередньо окреслених інтерпретацій.

Грамматика як логічна форма слова

Обговорення теорії референції становить значну частину пізнього доробку Л. Вітгенштайна, адже те, що мовні вирази щось означають завдяки ідентифікації з означуваними об'єктами реальності, — це доволі інтуїтивне, буденне уявлення про мову. Воно водночас і філософське, адже з нього випливає метафізичне запитання: як можлива ідентифікація сутностей двох різних онтологічних сфер? Ба більше, якщо й припустити таку ідентифікацію, то в який спосіб її можна дослідити?

Саме з розгляду примітивної мови, яка ґрунтується на референції та, відповідно, ідентифікації слів та об'єктів, як їхніх значень, розпочинаються «Філософські дослідження» Л. Вітгенштайна. Теорія референції не здатна надати вичерпне пояснення того, як функціонує мова, оскільки не дає змоги ані розрізнити зміст різних речень з однаковою референцією, ані зрозуміти роль обставин вживання тих чи тих виразів для чинності речень, ані пояснити можливість значущості великих категорій висловлювань, які

¹ Термін, покликаний відобразити англ. *meaningfulness* — якість виразу щось означати, бути значущим. Інший варіант — «значливість» — походить від «значливий», яке, хоч і є синонімом до «значущий», але здебільшого вживається у ширшому сенсі. Варіант «змістовність» походить від слова «зміст», яке відображає інше поняття теорії значення — англ. *content*.

не мають референції. Відповідно, Л. Вітгенштайн одразу висновує, що таке «примітивне» уявлення про мову виправдане лише в разі навчання мови, але спосіб навчання (*Abrichten*) чогось — це не його роз'яснення (*Erklären*) (Wittgenstein, 2009, § 5).

Метафізичний передсуд про зв'язок або ідентифікацію двох онтологічно різних сфер мови та реальності не лише наявний у теорії референції, а й лежить в основі низки теорій значення, насамперед згаданого Д. Льюїсом першого типу. Сучасні коментатори не схильні приписувати пізньому Л. Вітгенштайну такі теорії значення, оскільки останній прямо їх критикував саме через наявність цього передсуду (Вітгенштайн, 1995, § 120).

Учення Л. Вітгенштайна, Елізабет Енском, намагаючись прояснити Вітгенштайнову концепцію граматики, вдається до інтерпретації, яка містить елементи як теорії значення першого типу, так і теорії референції. Згідно з її інтерпретацією, граMATика є *логічною формою* слів, яка забезпечує ідентифікацію між словами та означуваними об'єктами. Е. Енском наводить такий приклад: попри те, що слова «кінь», «equus» і «horse» — це зовнішньо різні слова з різних мов, вони все ж відповідають тому самому об'єкту, адже вони мають спільну граматику, цебто логічну форму. Таким способом ця дослідниця пояснює слова Л. Вітгенштайна, що *суть*, якою у цьому випадку є референція, *висловлена* (*expressed*) у граматиці, і далі вона тільки розглядає різні підходи до тлумачення того, в чому полягає це «висловлення»: граматиці або *відповідає* (*corresponds*) об'єкт реальності (референт), або ж граMATика *створює* (*creates*) його без встановлення якогось зв'язку між мовою та реальністю (Anscombe, 1981, pp. 112–113). Обидві позиції передбачають побудову метафізичної теорії — реалістичної чи ідеалістичної, яка мала б пояснити як можливі референцію та значення.

По-перше, Л. Вітгенштайн зазначає, що питання про *суть* виразів чи речей веде до метафізики, і там само він окреслює повернення слів «від їхнього метафізичного вживання до щоденного» як мету своєї пізньої філософії (Вітгенштайн, 1995, § 116). Навпаки, свою ранню філософію він описував як таку, де розгляд логіки веде до метафізики (Wittgenstein, 1961, p. 93). Отож, у який спосіб цей філософ, намагаючись уникнути метафізичної пастки питання про *суть*, поставленого в контексті розгляду *логіки* мови, сам у неї потрапляє, прийшовши до *метафізичної* теорії граматики, якщо припустити, що Е. Енском адекватно витлумачила його думку?

Відповіді може бути лише дві: або Л. Вітгенштайн справді настільки непослідовний, або ж інтерпретаторка чогось не враховує. Очевидно, що ця інтерпретація краще узгоджується з намірами раннього Л. Вітгенштайна, аніж пізнього. Це зауваження стосується не лише наведеної інтерпретації, а й будь-якої спроби метафізичного тлумачення пізньої філософії мови цього філософа.

По-друге, уявлення про значення як об'єкт, якому відповідає певна логічна форма мовного виразу, який водночас може набувати різного зовнішнього вигляду, є звичайною ознакою теорії референції, і має той самий основний недолік, що й ця теорія, а саме — воно ігнорує смислову відмінність між різними виразами, які мають одну референцію. Так і інтерпретація, запропонована Е. Енском, не припускає значущої (сислової) різниці між словами, користуючись її ж прикладом, «кінь», «equus» і «horse», адже вони означають те саме. На закид, що тут ідеться про різні мови, можна відповісти, запитавши: яка була б значуща різниця між словами однієї мови «кінь», «скакун» і «жеребець», якщо вони стосуються того самого об'єкта — дорослого верхового коня, а отже мають ту саму логічну форму (граматику)? Ця різниця очевидна, але ані теорія референції, ані інтерпретація Енском не здатні її пояснити. Ба більше, така інтерпретація не здатна охопити цілий клас мовних виразів, як-от вигуків, які хоч нічого не означають у межах теорії референції, але мають чинне місце у буденному мовленні (Вітгенштайн, 1995, § 27).

По-третє, ототожнення граматики та логічної форми не узгоджується з тим, як ці концепції використовують в аналітичній філософії загалом та у працях Л. Вітгенштайна зокрема. З початків цієї філософської традиції Б. Рассел увів розмежування між *логічною* та *граматичною* формами тверджень задля того, щоб уникнути труднощів, які виникають, коли елементи побудови речення, які зумовлені граматикую в її буденному розумінні, сприймаються як елементи логічної структури речення, цебто власне предмета філософського аналізу (Russell, 1920, pp. 141–142, 168–170, 205–206). На це звертав увагу і Л. Вітгенштайн: «Ці [логічні] форми є нормами нашої конкретної мови, на яку ми проектуємо безліч різних способів висловлювання та логічних форм. І саме тому ми не можемо підбити жодних підсумків із використання цих норм — окрім дуже розмитих — стосовно справжньої природи описуваних ними явищ. Такі форми, як “ця стаття нудна”, “погода чудова”, “я лінивий”, які не мають нічого спільного між собою, скида-

ються на суб'єктно-предикатні твердження, цебто вони видаються твердженнями однакової форми» (Wittgenstein, 1929, pp. 164–165). Оскільки ця ремарка міститься в статті, опублікованій приблизно у період початку роботи над «Філософськими дослідженнями», то варто припустити, що саме розрізнення граматичної та логічної форм могло вплинути на розвиток Вітгенштайнової концепції граматики.

Утім, малоімовірно, що цей філософ під граматику мав на увазі зовнішню форму виразу на протигагу внутрішній логічній суті, адже в цій граматиці якраз і виражена (*ausgesprochen*) *суть* (Wittgenstein, 2009, § 371). Напевно, саме тому Е. Енском ототожнює логічну форму з граматику. Однак таке ототожнення не впливає з праць Л. Вітгенштайна, адже продукт аналізу логічної форми виразів, яка прихована за їхньою зовнішньою формою, незалежний від емпіричних умов мовлення, тоді як таку відірваність від обставин і зовнішніх форм він викриває як ваду попередніх філософських підходів (Wittgenstein, 2009, pp. 88, 92, 97, 116).

Грамматичні аспекти значення як ужитку

Спосіб розв'язати окреслені вище проблеми можна відшукати в інтерпретаціях, які приписують пізній філософії Л. Вітгенштайна теорію значення, яка спирається на опис певних фактів, цебто теорію другого типу за Д. Льюїсом. Причому тут доволі великий простір для спекуляцій, адже Л. Вітгенштайн справді намагався досліджувати мову у зв'язку з її вжитком, роллю в людських спільноті, інституціях, культурі та поведінці.

Отож такі інтерпретації бувають щонайменше двох типів. По-перше, ті, які підкреслюють, що дослідницький намір Л. Вітгенштайна обмежується розглядом окремих випадків уживання мови, спираючись на концепцію так званих *мовних ігор* (*Sprachspiele*) (Wittgenstein, 2009, § 7). Такі інтерпретації зазвичай не досягають рівня визначеності справжніх теорій, наголошуючи на переконанні, якого Л. Вітгенштайн безперечно дотримувався впродовж життя, що філософія — це насамперед специфічна діяльність, а не доктрина (Wittgenstein, 1963, § 4.112). По-друге, теоретично масштабніші, які пропонують загальні теорії мови, часто філософсько-антропологічного характеру, спираючись на численні Вітгенштайнові порівняння мови з *формою життя* (*Lebensform*) (Wittgenstein, 2009, § 19, 23, 241). Перші притаманні аналітичній традиції, а другі — рецепціям філософії Л. Вітгенштайна в межах континентальної тра-

диції. Утім, перші також можуть тяжіти до побудови більших теорій, які ґрунтуються на розгляді того, яку роль відіграють суспільні інституції чи норми для чинності мовних виразів.

Провідною ниткою таких інтерпретацій є насамперед слова Л. Вітгенштайна, відомі в англійській літературі як «визначення значення» (*definition of meaning*): «Велику категорію застосування слова “значення” — хоч і не всі випадки його застосування — можна пояснити так: значення слова є способом його *вживання* (курсив мій. — *H. M.*) в мові» (Вітгенштайн, 1995, § 43). Джон Серль, один із представників інтерпретаційного напрямку, який наголошує на цьому визначенні як центральному моменті філософії Л. Вітгенштайна, пояснює, що цей філософ не відмовився від ідеї референції, а переосмислив її: вказавши, що традиційна концепція референції не здатна охопити деякі значні класи мовних виразів, він зазначає, що принаймні для цих класів (якщо не всіх) значення — це *вжиток*, а отже, вся справа філософа має зводитися до розгляду цих ужитків через опис мовних ігор, і на контрасті з ними, метафізичні проблеми, які постають з використання певного слова поза таким ужитком, просто «розчиняться» (Searle, 2016, pp. 528–530). Тут уже не йдеться про референцію як зв'язок слова з його значенням, а радше про здійснення референції як способу вжитку, цебто як вказування чи оstenсивного означення.

Хоч така інтерпретація, порівняно з попередньою, добре узгоджується з джерелами пізньої філософії Л. Вітгенштайна, однак до неї також можна висловити низку зауважень. По-перше, на підставі тих самих джерел, § 43 «Філософських досліджень» можна зрозуміти й інакше. Наприклад, можна висновувати, що граматику слова «значення» така, що воно може відігравати різну роль у тій чи тій мовній ситуації, і що для певного класу виразів спитати про їхнє значення — це те саме, що спитати про їхній ужиток. Отже, § 43 є заувагою про граматику слова «значення», а не вказівкою на онтологічний статус значення.

Грамматичний підхід у тому й полягає, щоб відшукати такий спосіб розв'язання певної проблеми, який би не вимагав будь-якого надмірного теоретизування. Тому він може зводитися до зауваги стосовно вжитку або ж до постановки такого питання, яке може прояснити проблему. Наприклад, стосовно проблеми значення Л. Вітгенштайн в іншій праці висловлюється так: «Вивчення граматики виразу “пояснення значення” навчить вас дечого про граматику слова “значення” і вилікує вас від спокуси шукати деінде той

об'єкт, який можна було б назвати «значенням»» (Wittgenstein, 1998, р. 1). Так само питання про вжиток певного виразу може роз'яснити щось про його *граматику*, але *ужиток* не підміняє і не скасовує концепції значення: вони мають справу з різними аспектами мовлення. Ба більше, заміну «значення» на «вжиток» у цьому випадку можна пояснити й іншим засобом, який допускається для дослідження граматики, а саме — роз'яснення через заміну однієї форми вислову на іншу (Вітгенштайн, 1995, § 90).

По-друге, через свідоме намагання уникнути метафізичного теоретизування, наслідком такої інтерпретації стає зникнення філософської цінності проблеми значення, чого, можливо, й намагався досягти Л. Вітгенштайн. Ось що зазначає дослідник філософії Л. Вітгенштайна Герт Галлет у своїй праці, присвяченій § 43, про такий результат: «...чи вартував він усіх цих зусиль? ...Коли правильне визначення (значення. — Н. М.) віднайдене, хочеться сказати “ну і що?”» (Hallett, 1967, р. 93). Відповідно, недоліки, притаманні метафізичним теоріям значення та референції, в межах такого підходу не виникають. Проте зведення філософської діяльності до опису та класифікації мовних ігор нівелює цінність не лише проблеми значення, а й філософії мови загалом. Хоч натяки на подібний підхід можна простежити в працях Л. Вітгенштайна, а також у його послідовників і колег, які розвивали так звану філософію буденної мови, але, що стосується самого цього філософа, то, очевидно, що його дослідження до цього не зводяться.

По-третє, через опис звичного вжитку певного виразу, пов'язані з ним метафізичні проблеми не зникають. Л. Вітгенштайн і сам це розумів, адже значна частина його праці присвячена огляду тих чи тих метафізичних проблем, відповіддю на які є зовсім не опис буденного вжитку, хоч такий опис також застосовується як один із супутніх методів.

Ба більше, узалежнення значення від ужитку може призвести до виникнення метафізичної теорії значення другого типу за Д. Льюїсом, оскільки вжиток — це явище емпіричне, і, відповідно, від констатування необхідності шукати значення виразів у вжитку до узалежнення мови від емпіричних фактів — один крок, як ми й побачимо далі.

Метафізичний характер узалежнення значення від фактів

Вихід із окресленої ситуації філософського знецінення теорії значення, та, відповідно, традиційної філософії мови, можна спробувати

знайти, вдавшись до переосмислення значення через концепцію *дотримання правил* (*rule-following*) або ж через широкий розгляд мови як складової соціального життя, цебто дослідження ролі соціальних норм у мовленні чи навіть антропологічного виміру мови. Розгляньмо обидва підходи разом, оскільки, попри окреслені відмінності, їхнім наслідком є теорія значення другого типу за Д. Льюїсом.

Ідея того, що значення певного виразу може зводитися до того правила, якого дотримується мовець, коли його вживає, походить із численних ремарок Л. Вітгенштайна, де порівнюється устрій мовлення та гри: як ігри відрізняються від беззмістовного набору рухів наявністю правил, так і мовлення має йти за певними правилами. Так це розуміє Сол Крипке, який називає так званий скептичний парадокс, що впливає з концепції дотримання правил і міститься у § 201 «Філософських досліджень», основною проблемою цієї праці (Kripke, 1995, р. 7). Полягає він ось у чому: «Правило не може визначити способу дії, бо кожен спосіб дії можна узгодити з ним. Відповідь була така: якщо кожен спосіб дії можна узгодити з правилом, то кожен із них можна довести й до суперечності з правилом. Тому тут не було б ані узгодження, ані суперечності» (Вітгенштайн, 1995, § 201). Тобто спосіб дії або вираз не містить нічого, що вказує на конкретне правило з ряду можливих, відповідно до якого ця дія відбувається: неможливо віднайти жодних *фактів*, які б обґрунтовували те, що в певному випадку мовлення послуговуються саме таким правилом, а не якимось іншим, а тому *значення* виразу можна одночасно інтерпретувати на підставі будь-якого можливого правила, яке допускає цей вираз. Відповідно, значення логічної вартості таких виразів неможливо визначити (Kripke, 1995, р. 11).

Нас тут цікавить не критика сутності цього парадокса в інтерпретації С. Крипке, а радше те, що цей дослідник узалежнює значення від певних фактів і таким способом зводить пізню філософію мови Л. Вітгенштайна до пошуків способу подолати теорію значення другого типу. Таку теорію значення не цікавить питання граматики, адже граматичні дослідження стосуються не того, як певні факти можуть *обґрунтувати* вжиток, а *можливостей* ужитку, цебто того, як можна висловитися про ті чи ті явища (Вітгенштайн, 1995, § 90). Відповідно, в межах такої теорії не може йтися про подолання метафізичних передсудів, адже саме припущення залежності значення від фактів є метафізичним, незалежно від висновку — позитивного чи скептичного.

На думку С. Крипке, Л. Вітгенштайн лише намагається запропонувати так званий скептичний розв'язок до згаданого парадокса, який полягає у констатації, з одного боку, парадоксальності метафізичного обґрунтування теорії значення, а з іншого — того, що буденна мовна практика не потребує такого обґрунтування: «Цінність скептичного аргументу полягає саме в тому факті, що він показує, що буденна практика, якщо йдеться про її обґрунтування, не може бути обґрунтована певним (метафізичним). — *Н. М.*) способом» (Kripke, 1995, pp. 66–67).

Отже, до цієї інтерпретації можна висловити декілька зауважень. По-перше, оскільки цей підхід показує неспростовність скептицизму стосовно проблеми значення в межах концепції дотримання правил і не пропонує альтернативного філософського способу дослідження мови, то він імпліцитно приписує пізній філософії Л. Вітгенштайна намагання знецінити філософське дослідження мови як таке. Так званий скептичний розв'язок парадокса відкриває не більші можливості для філософування, аніж попередньо розглянутий підхід, який зводиться до опису мовних ігор.

По-друге, *відмова* від метафізичного розгляду мови не є *подоланням* її метафізичної проблематики, що автор цієї інтерпретації, звісно, розуміє. Ба більше, Л. Вітгенштайн визначає мету своєї праці як *повернення, скеровування (führen)* виразів від метафізичного до буденного вжитку (Wittgenstein, 2009, § 116), що разом із масштабом його пізніх досліджень та різноманіттям підходів, які він розглядає, мусить окреслювати значно амбіційніші завдання, аніж артикуляція одного скептичного аргументу про неможливість метафізичного дослідження мови.

По-третє, що очевидно також розуміє С. Крипке, констатація нездатності обґрунтувати певну метафізичну теорію значення не закриває можливості для застосування альтернативних підходів, як-от граматичного. Втім, для Крипке, попри очевидно специфічне використання слова «граматика» Л. Вітгенштайном, воно не означає нічого, окрім набору правил ужитку, як вони відображені в підручниках із граматики, що впливає з його вживання цього слова (Kripke, 1995, p. 145).

Відповідно до аналізу С. Крипке, пізньому Л. Вітгенштайну не можна приписати намагання побудувати теорію значення, яка б узалежнювала значення від фактів. Проте теорії другого типу за Д. Льюїсом також не зводяться до таких побудов і передбачають можливості звернення до соціальних норм та інституцій задля обґрун-

тування чинності мовлення. Причому текст «Філософських досліджень» дає привід говорити про наявність подібних теоретичних нарисів у Л. Вітгенштайна. Наприклад, після обговорення того, як можлива інтенція або намір вживання речення певної граматичної форми, він висловує: «Намір закладений у ситуації, в людських звичках і установах. Якби не було техніки гри в шахи, то в нас не міг би з'явитися намір зіграти партію в шахи. Якщо я маю намір ужити цю форму речення, то маю таку можливість тому, що вмю говорити...» (Вітгенштайн, 1995, § 337)². Утім, такий підхід також не можна назвати повноцінним теоретизуванням про явища суспільного життя, завдяки яким мовні вирази мають значення, адже для Л. Вітгенштайна такий опис не має справи зі значенням у його філософському розумінні, питання якого він детально обговорює в інших місцях. Це радше так званий *граматичний* опис, покликаний роз'яснити проблеми, ускладнені певними аналогіями, яким немає місця за звичного вживання того чи того виразу (Вітгенштайн, 1995, § 90). У наведеному прикладі аналогія стосується психічної сфери, яка може ввести мовця в оману, наче під «закладеним у ситуації наміром» йдеться про якусь якість свідомості визначати спосіб та форму виразів у тій чи тій ситуації.

Отже, подібні ремарки Л. Вітгенштайна можуть бути використані для розвитку теорій, покликаних пояснити зв'язок мови з людською діяльністю та культурою загалом, навіть за межами чисто філософського дискурсу³, але таке теоретизування не можна приписати самому цьому філософу. У межах філософії деякі дослідники, як-от Роберт Брендон, намагаючись продовжити Вітгенштайнів намір досліджувати *значення* через *вживання*, зрештою розробили власні теорії значення, які ґрунтуються на нормах суспільного життя. Водночас цей дослідник слушно зауважує, «що інші якості його (Вітгенштайна. — *Н. М.*) думки — насамперед його теоретичний квієтизм — знеохотили його прихильників від намагання детально розробляти теорію значення або, відповідно, вжитку» (Brandon, 1998, pp. xii–xiii).

² Євген Попович — український перекладач «Філософських досліджень» — використовує «намір» як відповідник нім. *Beabsichtigen* та «установи» як відповідник нім. *Institutionen* (Wittgenstein, 2009, § 337). Стосовно першого, то його доречніше було б перекладати як «інтенція», оскільки тут йдеться про діяльність свідомості. Стосовно другого, то Л. Вітгенштайн очевидно говорить про соціальні інституції, цебто в значенні «сукупність певних суспільних норм», а не в сенсі поняття «офіційна установа».

³ Наприклад, вітчизняний дослідник Юрій Джулай показує, як неконвенційний підхід Л. Вітгенштайна до розгляду мовних практик у їхньому зв'язку з людською діяльністю вплинув на антропологію Кліфорда Гірца (Джулай, 2023).

Історико-філософський і проблемний контексти дослідження граматики

Наголос на наявності у філософії Л. Вітгенштайна теоретичного квістизму, цебто відмови від намагання запропонувати філософську теорію чи доктрину, про який згадував Р. Брендом, об'єднує дослідників спадку Л. Вітгенштайна, яких для зручності класифікують як представників так званого терапевтичного напрямку, який сформувався наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. (McDowell, 2000, р. 93; Cray, 2000, pp. 1–4).

Саме такий теоретичний квістизм зближає підходи цих дослідників із тлумаченнями пізньої філософії Л. Вітгенштайна, які пропонуються в межах континентальної філософії. Звідси, а саме — через французьку рецепцію філософії Л. Вітгенштайна, елементи квістизму, притаманні терапевтичному підходу, опинилися в полі зору української історико-філософської думки.

Сучасна вітчизняна дослідниця Оксана Йосипенко, в контексті обговорення інтерпретації філософії Л. Вітгенштайна, запропонованої Сандрою Лож'є, та спроб останньої зблизити цю філософію, вчення Джона Ленгшо Остина та феноменологію Едмунда Гуссерля, говорить про те, що хоч для Л. Вітгенштайна філософія була насамперед терапевтичною діяльністю, він і Дж. Л. Остин надають нове, близьке до феноменологічного, розуміння мови як речі серед речей, цебто як об'єкта досвіду (Йосипенко, 2021, с. 74–75, 77–79). Така інтерпретація не дає простору для теоретизування про значення, яке ґрунтується на ідентифікації виразів і позамовних об'єктів, адже вона ліквідує онтологічну різницю між цими категоріями суцього, яка є необхідною передумовою припущення можливості такого відношення означування.

Вираз повинен містити дещо у самому собі, що дало б йому змогу *позначати*, а об'єкт або відношення позначення мають бути такими сутностями, які можуть бути *значеннями*. Якщо ж скасувати цю онтологічну різницю між першим і другим і ставитися до них як до речей одного порядку, то або будь-які речі можуть бути одночасно виразами та їхніми значеннями, або жодні. В обох випадках метафізичний розгляд відношення між мовними виразами та реальністю унеможливується, оскільки будь-яка метафізика ґрунтується на онтологічно відмінних категоріях об'єктів, і саме цього немає в уявленні про мовлення як оперування речами. Саме це й показує Л. Вітгенштайн, коли порівнює мовлення з грою: подібно до пересування шахових фігур,

вираз є способом здійснити *хід у мовній грі*⁴ у тій чи тій ситуації; але встановлення зв'язку між виразом та об'єктом не є частиною гри, так само як виставлення фігур не є частиною шахової партії (Вітгенштайн, 1995, § 22). Відповідно, як виставлення фігур перед грою не пояснює майбутній хід гри, так ідентифікація виразів з об'єктами не пояснює їхнього вжитку.

Це один із можливих способів підважити схильність до метафізики при дослідженні мови, який можна вивести з праць Л. Вітгенштайна. Втім, стосовно цього способу також можна висловити зауваження про знецінення філософського погляду на мову та те, що, за такого підходу, метафізичного запитування радше уникають, аніж долають. Натомість сам Л. Вітгенштайн досліджує, *що* уможливує в мові філософію і зокрема метафізику, і таким способом приходить до її критики, а не намагається її цілком уникнути. Отож варто окреслити основні моменти такого уможливлення, які цей філософ розпізнає завдяки дослідженню граматики мови.

Зацікавлення *граматикою* виникло саме в межах терапевтичного підходу і в умовах відмови від теоретизування про референцію та значення: «Вітгенштайн охороняє межі сенсу, гостро докоряючи філософам, які вчиняють (філософський. — Н. М.) проступок, промовляючи нонсенс. Роз'яснення концептів чи опис граматики — це виправна терапія (як ортодонція)» (Baker, 1950, pp. 291–292). Відповідно, це зацікавлення від початку було пов'язане з намаганням усунути метафізичні хиби розглянутих інтерпретацій. Як було показано, всі ці інтерпретації або намагаються перетлумачити Вітгенштайнову граматику як аспект теорії значення, або ж не помічають її, попри те, що сам цей філософ прямо називав своє дослідження мови *граматичним* (Вітгенштайн, 1995, § 90).

Власне філософським і метафізичним питанням є, згідно з Л. Вітгенштайном, питання про *суть* речей — суть знання, буття, речення і под. (Вітгенштайн, 1995, § 116). Це питання породжує метафізичну теорію тому, що суть речі зводиться до її необхідних елементів, які, щоб бути такими, мусять бути елементами реальності неважливо, структурованої мовою чи позалінгвістичної. Відповідно, Вітгенштайнове розуміння метафізики відповідає традиційному

⁴ В українському перекладі, на який я покликаюся для цитування, йдеться про «рух в мовній грі», але нім. *Zug im Sprachspiel* (Wittgenstein, 2009, § 22) доречно перекладати як «хід у мовній грі», адже саме ходи є складовими ігор, а не рухи, і нім. *Zug* допускає такий переклад.

(Baker, 1950, p. 298). Отож розглянуті вище формулювання теорії значення (не вжитку) є метафізичними, оскільки намагаються пояснити сутність значення через пошук необхідних елементів його конституювання. Ба більше, без таких теорій (як-от у випадку концепції значення як ужитку), як ми бачили, саме дослідження мови втрачає цінність, оскільки інакше не можна пояснити, *що*, якщо не здатність мови щось означати, є її основною, філософськи релевантною властивістю.

Проте Л. Вітгенштайн зазначає, що «*суть* висловлена в граматиці» (Вітгенштайн, 1995, § 371). Це демонструє поворот у його філософському мисленні — як стосовно предмета дослідження, так і стосовно методології. Припущення традиційної філософії полягає у тому, що *суть* речей зумовлює форму виразу, а отже філософування полягає у підборі такої мовної форми, яка б змогла точно виразити властивості того чи того об'єкта споглядання. Якщо ж змінити «місце» суті, то змінюється і це припущення: мета граматичного дослідження — показати те, як форма виразу зумовлює те чи те уявлення про певний об'єкт. Пітер Гакер і Гордон Бейкер — першопрохідці в питанні дослідження Вітгенштайнової граматики — так це висловили: «ГраMATика не є “великим дзеркалом”. Вона не *відображає* суті речей. Навпаки: вона автономна. Вона *визначає* суті речей. Та істина, що думка *p* є думкою, визначається тим фактом, що *p* є граматичним твердженням, а не метафізичною істиною» (Baker & Hacker, 2005, p. 19). Варто зауважити, що під цим не йдеться про лінгвістичний ідеалізм, адже, по-перше, ці уявлення конституують не реальність, а лише нашу правдиву чи хибну гадку про реальність, а по-друге, якби концепція граматики була ідеалістичною, то вона була б і метафізичною, і, відповідно, сама себе нівелювала.

Хибно витлумачені метафізичні питання, як-от питання про *суть* речей, за Л. Вітгенштайном, мають міцно вкорінені у граматиці мови характер *глибини*, цебто їхня так звана філософська глибина є наслідком того, що вони *відчуваються* глибокими та «філософськими» (Вітгенштайн, 1995, § 111). Наприклад, погляньмо на зауваження до вищенаведених інтерпретацій: ті, з них, які не призводять до знецінення перспектив філософського дослідження мови, можна звести до єдиної проблеми приписування Л. Вітгенштайну теорії значення, адже, як видається, основна властивість мовних виразів у тому, що вони щось *означають*. Відповідно, філософське дослідження мови зазвичай починається із запитання форми «*що* таке значення?» або «*як мож-*

ливе значення?», і такі питання мають характер глибини: на них не можна негайно дати відповідь, бо здається, що *суть* значення *прихована*. Водночас граматичне дослідження ставить питання інакше: наприклад, можна запитати, який є *критерій* того, що певний вираз має значення в тій чи тій ситуації? Або ж запитати, як це пропонує Л. Вітгенштайн, як можна *пояснити* значення того чи того виразу? (Wittgenstein, 1998, p. 1).

У вітчизняній історико-філософській думці також є згадка про концепцію граматики та граматичний підхід, пов'язана з її рецепцією так званою сучасною континентальною філософією. Ця рецепція зумовлена вищевказаним проблемним контекстом, де побутує цей підхід, а саме — дослідженням метафізичних упреждень традиційної філософії: «Філософська граMATика Вітгенштайна є критичним підходом, вона є потужним засобом виявлення та подолання метафізичних ілюзій, найперша з яких — ілюзія реальності, ілюзія втручання реальності в мовлення, на якій ґрунтуються всі мовні описи... Щоби зрозуміти граматику мовних ігор, ми повинні спостерігати за повсякденним мовленням, граMATика показує себе в повсякденних ужитках, покладаючи межі осмислених висловлювань» (Йосипенко, 2018, с. 102).

Отже, з позиції граматичного підходу, здатність мови мати значення не розглядається як її основна властивість, а радше як одна з багатьох можливих властивостей, зумовлених граматику мови: Л. Вітгенштайн говорить про «безліч» можливих ролей, які можуть відігравати ті чи ті вирази, і зокрема наводить вигук як приклад виразу, який не має значення, але відіграє певну *роль* у мовленні (Вітгенштайн, 1995, с. 23, 27). Відповідно, погляд цього філософа на проблему значення взагалі не можна витлумачити через якусь із традиційних теорій, описаних Д. Льюїсом, і, відповідно, запропонованих у вищенаведених інтерпретаціях. Їхня основна проблема — це той пріоритет, який вони надають проблемі значення для дослідження мови, хоч сам Л. Вітгенштайн орієнтується на розгляд граматики, цебто можливостей мовлення загалом, а не узалежнює всю мову від здатності деяких виразів у певних випадках мати значення (Вітгенштайн, 1995, § 90).

Відповідно, масштаб цього підходу до дослідження мови не зводиться до процедурних моментів філософування, а має терапевтичний або критичний вимір. Отже, він здатний компенсувати втрату філософської цінності розгляду мови, яка є наслідком відсутності метафізичного теоретизування про сутність значення. Ось як це висловлює провідний представник терапевтич-

ного підходу Джон МакДавел: «Такі питання, як “Як можливе значення?”, висловлюють відчуття переляку, і думка Вітгенштайна в тому, що ми не повинні піддаватися цьому відчуттю переляку, а радше прогнати його» (McDowell, 2000, p. 176). Це «вигнання» — виправлення хибного розуміння того чи того виразу — і є метою пізньої філософії Л. Вітгенштайна, що узгоджується не лише з декларованими цілями традиційної аналітичної філософії, а й із філософською традицією від самих її початків, адже йдеться про досягнення розуміння світу, а не гадки про нього.

Висновки

Різноманітні спроби інтерпретувати філософію Л. Вітгенштайна, які імпліцитно чи експліцитно приписують їй теорії значення або референції, ґрунтуються на метафізичних передсудах, або ж, за браком таких передсудів, не здатні обґрунтувати філософської цінності дослідження мови. Причому концепцію граматики, на якій Л. Вітгенштайн робив особливий акцент, ці інтерпретації або ігнорують, або перетлумачують так, щоб вона відображала якийсь аспект приписуваних теорій.

Елізабет Енском інтерпретує пізню філософію мови Л. Вітгенштайна як таку, що має елементи семантичної теорії значення і теорії референції. Вона залучає поняття граматики як тотожне поняттю логічної форми. Відповідно, окрім того, що таке ототожнення не відповідає ані джерелам цієї філософії, ані філософській традиції, в межах якої розвинулась концепція граматики, інтерпретація Е. Енском має ті самі недоліки, що й теорія референції, і містить метафізичні передсуди, яких Л. Вітгенштайн намагався уникнути через розроблення граматичного підходу.

Інтерпретації, які приписують Л. Вітгенштайну концепцію значення як ужитку, хоч і не міс-

тять метафізичних передсудів традиційної філософії мови, але, водночас ігноруючи можливість граматичного підходу, саме тому не здатні обґрунтувати філософську цінність дослідження мови. Ба більше, обмеження дослідження розглядом ужитку не може подолати метафізичну проблематику філософії мови, а лише уникає її.

Натомість інтерпретації, які узалежнюють значення від фактів, як це показав Сол Крипке, в межах філософії Л. Вітгенштайна призводять до парадокса, який унеможливує метафізичне дослідження умов значущості. Водночас попри те, що, згідно з інтерпретацією Крипке, основна філософська позиція Л. Вітгенштайна, на підставі такого парадокса, полягала в скептицизмі стосовно можливості дослідження значення та мови, цей інтерпретатор не помічає інших способів філософського розгляду мови, як-от граматичного підходу. Відповідно, така інтерпретація також нівелює філософську цінність дослідження мови та, хоч і вказує на неспростовність скептицизму, не здатна подолати метафізичну проблематику, адже не пропонує шляхів її розв’язання.

Розвиток терапевтичного підходу до інтерпретації філософії Л. Вітгенштайна зумовив те, що дослідники звернули увагу на граматичні дослідження як спосіб подолання метафізичних упереджень теорій значення та референції. Відповідно, граматичний підхід має перспективи стати альтернативою до традиційних способів дослідження мови, які або ґрунтуються на метафізичних упередженнях, або ж, через брак метафізичної основи, не здатні обґрунтувати філософську цінність таких досліджень. Цей підхід розглядає умови можливості метафізики як граматичного явища, а тому спрямований на її ефективне подолання та, завдяки своєму критичному та терапевтичному аспектам, здатний надати нову філософську цінність дослідженням мови.

Список посилань

- Вітгенштайн, Л. (1995). Філософські дослідження. У Л. Вітгенштайна, *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження (Є. Попович, Перекл., с. 7–310). Основи.
- Джулай, Ю. (2023). Пізній Вітгенштайн К. Гірца: «насичений опис» як антропологічна концепція та оселя антрополога. *Наукові записки НАУКМА. Історія і теорія культури*, 6, 7–14.
- Йосипенко, О. (2018). «Прояснення» vs «пояснення»: методологічні рефлексії Вітгенштайна щодо людської природи (французька перспектива). *Sententiae*, 37 (2), 93–107.
- Йосипенко, О. (2021). Вітгенштайн та феноменологія: контроверзи французької рецепції. *Sententiae*, 40 (3), 68–82.
- Anscombe, G. E. (1981). The question of linguistic idealism. In G. E. Anscombe, *The collected philosophical papers of G. E. M. Anscombe: From Parmenides to Wittgenstein* (Vol. I, pp. 112–133). Basil Blackwell.
- Baker, G. (1950). Wittgenstein on metaphysical/everyday use. *The Philosophical Quarterly*, 52 (208), 289–302.
- Baker, G., & Hacker, P. (2005). *Wittgenstein: Understanding and meaning* (2nd ed., Vol. I). Blackwell.
- Brandom, R. (1998). *Making it explicit: Reasoning, representing and discursive commitment*. Harvard University Press.
- Crary, A. (2000). Introduction. In A. Crary, & R. Read (Eds.), *The new Wittgenstein* (pp. 1–18). Routledge.
- Hallett, G. (1967). *Wittgenstein's definition of meaning as use*. Fordham University Press.
- Kripke, S. (1995). *Wittgenstein on rules and private language*. Harvard University Press.
- Lewis, D. (1970). General semantics. *Synthese*, 22 (1/2), 18–67.
- McDowell, J. (2000). *Mind and world*. Harvard University Press.
- Russell, B. (1920). *Introduction to mathematical philosophy* (2nd ed.). Allen & Unwin.

- Searle, J. (2016). Insight and error in Wittgenstein. *Philosophy of the Social Sciences*, 46 (6), 527–547.
- Wittgenstein, L. (1961). *Notebooks: 1914–1916* (G. H. von Wright, G. E. Anscombe, Eds., & G. E. Anscombe, Transl.). Harper & Brothers.
- Wittgenstein, L. (2009). *Philosophical investigations* (4th ed.) (P. Hacker, J. Schute, Eds., G. E. Anscombe, P. Hacker, & J. Schute, Transl.). Wiley-Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1929). Some remarks on logical form. *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes*, 9, 162–171.
- Wittgenstein, L. (1998). *The blue and brown books: Preliminary studies for the “Philosophical investigations”* (2nd ed.). Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1963). *Tractatus logico-philosophicus*. (D. Pears, & B. McGuinness, Transl.) Routledge & Kegan Paul.

References

- Anscombe, G. E. (1981). The question of linguistic idealism. In G. E. Anscombe, *The collected philosophical papers of G. E. M. Anscombe: From Parmenides to Wittgenstein* (Vol. I, pp. 112–133). Basil Blackwell.
- Baker, G. (1950). Wittgenstein on metaphysical/everyday use. *The Philosophical Quarterly*, 52 (208), 289–302.
- Baker, G., & Hacker, P. (2005). *Wittgenstein: Understanding and meaning* (2nd ed., Vol. I). Blackwell.
- Brandom, R. (1998). *Making it explicit: Reasoning, representing and discursive commitment*. Harvard University Press.
- Crary, A. (2000). Introduction. In A. Crary, & R. Read (Eds.), *The new Wittgenstein* (pp. 1–18). Routledge.
- Dzhulai, Yu. (2023). Piznii Vitgenshtain K. Hirts: “nasycheni opys” yak antropolohichna kontsepsiia ta oselia antropoloaha [Late Wittgenstein by C. Geertz: “Thick description” as anthropological concept and anthropologist’s home dwelling]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorii i teoriia kultury [NaUKMA Research Papers. History and Theory of Culture]*, 6, 7–14 [in Ukrainian].
- Hallett, G. (1967). *Wittgenstein’s definition of meaning as use*. Fordham University Press.
- Kripke, S. (1995). *Wittgenstein on rules and private language*. Harvard University Press.
- Lewis, D. (1970). General semantics. *Synthese*, 22 (1/2), 18–67.
- McDowell, J. (2000). *Mind and world*. Harvard University Press.
- Russell, B. (1920). *Introduction to mathematical philosophy* (2nd ed.). Allen & Unwin.
- Searle, J. (2016). Insight and error in Wittgenstein. *Philosophy of the Social Sciences*, 46 (6), 527–547.
- Vitgenshtain, L. (1995). Filozofski doslidzhennia [Philosophical investigations]. In L. Vitgenshtain, *Tractatus logico-philosophicus. Filozofski doslidzhennia [Tractatus logico-philosophicus. Philosophical investigations]* (Ye. Popovych, Transl., pp. 87–310). Osnovy.
- Wittgenstein, L. (1929). Some remarks on logical form. *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes*, 9, 162–171.
- Wittgenstein, L. (1961). *Notebooks: 1914–1916* (G. H. von Wright, G. E. Anscombe, Eds., & G. E. Anscombe, Transl.). Harper & Brothers.
- Wittgenstein, L. (1963). *Tractatus logico-philosophicus*. (D. Pears, & B. McGuinness, Transl.). Routledge & Kegan Paul.
- Wittgenstein, L. (1998). *The blue and brown books: Preliminary studies for the “Philosophical investigations”* (2nd ed.). Blackwell.
- Wittgenstein, L. (2009). *Philosophical investigations* (4th ed.) (P. Hacker, J. Schute, Eds., G. E. Anscombe, P. Hacker, & J. Schute, Transl.). Wiley-Blackwell.
- Yosypenko, O. (2018). “Proiasnennia” vs “poiasnennia”: metodolohichni refleksii Vitgenshtaina shchodo liudskoi pryrody (frantsuzka perspektyva) [“Clarification” vs. “explanation”: Wittgenstein’s philosophical reflections on the human nature (French perspective)]. *Sententiae*, 37 (2), 93–107 [in Ukrainian].
- Yosypenko, O. (2021). Vitgenshtain ta fenomenolohiia: kontroverzy frantsuzkoi retseptsii [Wittgenstein and phenomenology: Controversies of the French interpretation]. *Sententiae*, 40 (3), 68–82 [in Ukrainian].

Nazar Matovka

LUDWIG WITTGENSTEIN’S GRAMMATICAL INQUIRY AS AN ALTERNATIVE TO THEORIES OF MEANING

The aim of this article is a historical-philosophical actualisation in the academic sphere of the conception of grammar as an approach presented by the late philosophy of Ludwig Wittgenstein (1889–1951) that may have the prospect of becoming an alternative to traditional philosophical approaches to the study of language based upon theories of meaning and reference. This actualisation is conducted in the context of contemporary problems of the philosophy of language and with awareness of the historical context of their research. Concerning the historical-philosophical aspect, the article is concerned with how the understanding of the notion of grammar developed through the interpretations of the philosophy of Wittgenstein presented by his followers and other scholars. The study of these interpretations helps to clarify how the conception of grammar and the grammatical approach it comprises are related to theories of meaning and those that examine language by the conceptions of meaning as use and rule-following. Concerning the problem-related aspect of the article, the grammatical approach, in comparison with the traditional methods of the analytic philosophy, is considered an alternative non-metaphysical way of dealing with fundamental problems of the philosophy of language, above all with the metaphysical aspects of the question about the conditions of meaning and the question about the very aim of the philosophical inquiry into language.

This article shows the incompatibility of interpretations that ascribe metaphysical theories of meaning to the philosophy of Wittgenstein with the investigative intentions of the philosopher. Conversely, those interpretations that avoid metaphysical assumptions cannot justify the philosophical value of examining language and its main feature, stated by those theories, namely meaning. The conception of grammar and the respective approach can, on the one hand, avoid those metaphysical assumptions and, on the other hand, produce a new justification of the value perspective for the philosophical inquiry into language.

Keywords: history of philosophy, philosophy of language, metaphysics, epistemology, Wittgenstein, theory of meaning, philosophical grammar.

Матеріал надійшов 01.07.2024

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)